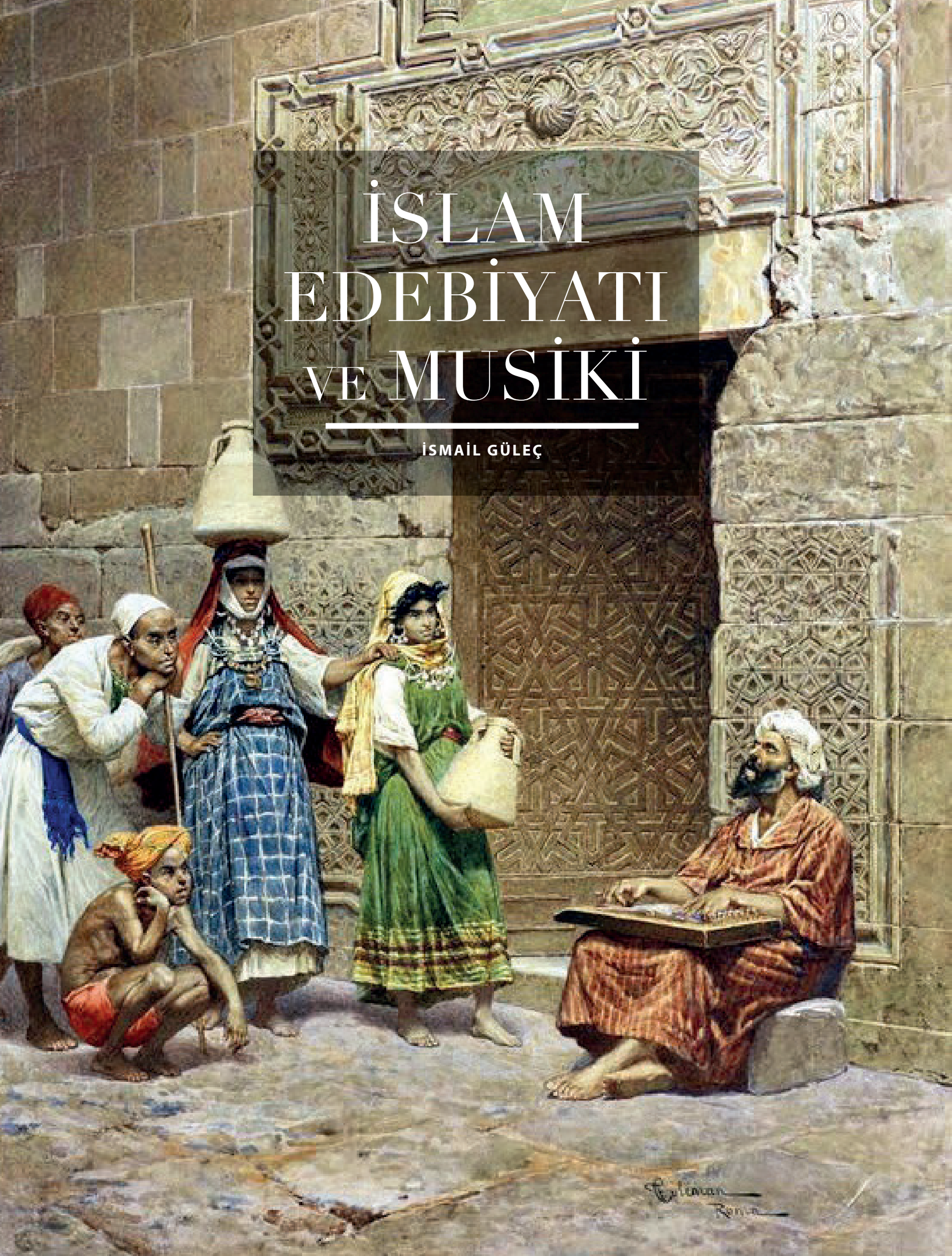

İSLAM EDEBİYATI VE MUSİKİ

İSMAİL GÜLEÇ

Caliman
Roma

USİKİ İslam medeniye-
tinde ve edebiyatında
derin bir nehir gibidir.
Âlimler arasında mu-
sikişinas çoktur. Kindî,

Farabî, İbn Sina gibi ilk dönem İslam
filozoflarının ise neredeyse hepsinin
musiki ile ilgili risaleleri vardır.

İslami edebiyatı, İslam tarihi,
felsefesi ve düşüncesini bilmeden an-
lamak mümkün değildir. Bu edebiyatın
temel unsurları olarak Arap, Fars ve
Türk edebiyatlarını en başta saymak
gerekir. Musikinin edebiyata kaynaklık
edişindeki seviyeyi göstermek için Şey-
hülislam Esad Efendinin bir gazelinden
bir beyti izah etmeye çalışalım.

Kendisi gibi abisi, babası ve kayın-
pederi de şeyhülislam olan Esad Efendi
(1684-1752), Osmanlı ulemasının önde
gelenlerinden. Fıkıh ve tefsirle ilgili
eserleri var. Üç dili şiir söyleyecek
kadar iyi bilir. O kadar ki Türkçeden
Arapça ve Farsçaya bir sözlük hazırla-
mıştır. Ama onun diğer din bilginlerin-
den farklı bir yönü daha var: Besteleri
de olan bir musiki adamı...

Esad Efendinin *Atrabü'l-Âsâr*'ı
Osmanlı döneminde yazılmış yegane
musikişinas tezkiresidir. Bu eserde,
17. yüzyılda ve 18. yüzyıl başlarında
yaşamış yüze yakın bestekârın hayatı
ve eserleri hakkında kısa bilgiler yer
alır. Esad Efendi, kendi asrı ile bir
önceki asırda yaşamış musikişinasların
biyografilerini derlediği bir eser telif
etmekle kalmamış, devrinin önde ge-
len musikişinaslarından ve bestekarla-
rından biri olarak kabul görmüştür. Bir
kısmı günümüze kadar ulaşan besteleri
erbabının malumudur.

Esad Efendinin, her beytinde farklı
çalgi aletiyle karşılaştığımız şu şiiri
baştan sona musikiden bahseder:

*Virse kânûn safâ üzere rebâba tâbı
Cân bulup mutribe reşk eyler idi Fârâbî*

Kanun neşe ile rebaba sıcaklığını verse
Farabî canlanıp [dinler de] saz heyetini
kıskanırdı.

*Olmasa nâleleri gûş-hırâş-ı Zühre
Târ-ı tanbûr yemezdi bu kadar mızrâbı*
Zühre'nin kulakları tırmalayan inle-
meleri olmasa tanbur telleri bu kadar
mızrap darbesine maruz kalmazdı.

*Bagrımı dâg ile ney kaddimi çeng eyler o
yâr*

Olsa râmiş-ger idüp dâ'ire mâh-tâbı

Eğer o sevgili bir çalgıcı olur da meh-
tabı daire gibi çalarsa bağrımı dele-
rek neye benzetir, boyumu ise çenge
döndürür.

*Kıldı sad şerha ile sînemi muskâr gibi
Nâlem itse n'ola pür sâmi'a-i ahabâbı*

Ağlayıp inlemelerim ahababın kulakla-
rını doldurmasında şaşılacak ne var! [O
sevgili] sinemi musikar gibi delik deşik
etti.

*Âhdan sît-i gülû savt-ı nefîre döndi
Dögünüp def gibi dil oldı nağam dolabı*

Ah çekmekten boğazımdan çıkan ses
nefirin sesine, dil de def gibi dövüne-
rek nağme dolabına/laternaya benzedi.

*Sînede bu elif ü dâg-ile nâlem işiden
Bâng-ı şeş-târ ile tanbûrdan olur âbî*

Sinemdeki yaralarla ve çiziklerle benim
inlememi işitenler şeştar ve tanburun
sesleriyle ağlarlar.

*Eser-i germî-i 'aşk ile sezâdır Es'ad
'Ûd-veş yansa yakılsa nağamât erbâbı*

Ey Esad, aşkın hararetiyle musiki erba-
bı ud gibi yanıp yakılsa layıktır, yakışır.

12 farklı çalgı aletinin ismen yer
aldığı bu şiirin sadece ilk beytini açık-
lamak, İslam felsefesi ve sanatını bil-
menin şiirimizi anlamak için ne kadar
önemli olduğunu göstermeye yeter.

*Virse kânûn safâ üzere rebâba tâbı
Cân bulup mutribe reşk eyler idi Fârâbî*

[Kanun neşe ile rebaba sıcaklığını verse
Farabî canlanıp -dinler de- saz heyetini
kıskanırdı]

Şairin beyitte geçen bütün kelime-
leri tevriyeli kullandığını görüyoruz.
Kelimelerin hem lügat manalarını hem
musiki ilmindeki anlamlarını birlikte
kastetmiş diyebiliriz. Şöyle ki:

Kanun hem bir saz hem de İbn
Sina'nın (ö. 1037) ansiklopedik tıp
kitabının adı... Beyitte ismi zikredil-
meyen İbn Sina'nın eserinin seçilmesi
boş yere değil... İbn Sina'nın, Farabî'nin
(ö. 950) musiki sistemini genişleterek
kendi sistematığı içerisinde incelemiş
bir musikişinas olduğunu bilirsek şairin
neden bu kelimeyi tercih ettiğini daha
iyi anlarız.

Safa üzere olmak; neşeli ve keyifli
olmak anlamında kullanılmış burada.
Güzel bir günün ardından gelen güzel
bir akşam olmalı... Kanunun safa ver-
mesi, neşeli parçalar çalınması anlamı-
na geliyor.

Rebap, erken dönemlerde çeng ile
birlikte anılırken çengin daha gelişmiş
olan kanuna eşlik eder. Kanunun, sesi-
nin gürlüğü ile rebaba sıcaklık vermesi

*Kindî, Farabî, İbn Sina gibi
ilk dönem İslam filozoflarının
neredeysse hepsinin
musiki ile ilgili risaleleri vardır.*

ihtimalinden bahsedilerek kanununun, rebabı çalan sazendeyi daha coşku- lu çalmaya teşvik ettiği dile getirilir. Kanunun neşvesiyle neşelenen rebabın bu hâli o kadar güzeldir ki Farabî me- zarından dirilip gelse bu neşeli havayı ve musikiyi kiskanır, “Neden ben böyle güzel bir beste yapamadım” diye hayıf- lanırdı.

Mevlana ve Sultan Veled’in rebap çaldığı bilinir. Sultan Veled’in *Rebâb-nâme* isimli bir mesnevisi olduğunu herkesin malumudur. “Rebabın ağlayıp inlemesinden aşka dair yüzlerce nükte dinleyin” manasındaki beyitle başlayan mesnevîde, rebap ağlatan ve inleten bir saz iken Esad Efendinin beytinde tam aksini yaptırır. Bu hâliyle de rebabın ne kadar ustaca çalındığı bir kez daha ifade edilmiş olur.

Ahmed Eflakî Dedenin Mevlevi- lik için önemli eserlerden biri olan *Menâkıbu’l-Ârifîn*’inde, gönül ateşinin rebabın ateşine benzetilmesi, Esad Efendinin de ‘tâb vermek’ ifadesini tercih etmesi, rebap ile gönül arasında ilişki kurmamız gerektiğini hatırlatır. Rebap, ney gibi gönül yakmakta ve in- letmektedir. Ancak beyte göre kanunun neşvesi onu adeta bu mahzun hâlinden çeker alır ve neşelendirir.

Esad Efendi ile aynı asırda yaşamış Hızır Ağanın (ö. 1760) edvar risalesinde rebabın Farabî tarafından icat edildiğini yazması ve musiki meraklısı olan Esad Efendinin o eseri okumuş olma ihtimalini düşündüğümüzde beyitte hem kanunun hem de rebabın Farabî tarafından icat edildiğine de bir gönderme olduğunu anlarız. Farabî’nin, kendi icadı olan kanun ve rebabı kıskanması, bu sazların kendi çaldığından çok daha güzel çalındığına işaret eder.

Mutrip hem çalan hem de söyleyen gruplar için kullanılan bir terim... Safa üzere olmak hem mutlu olmak hem de neşeli parçalar çalmak anlamında... Tâb vermek ise meclisi hararetlendirmek, saz heyetinin hem kendilerini hem dinleyenleri aşka getirmesi anlamında kullanılmış. O kadar güzel ve düzgün çalmış olmalı ki Farabî yanlışlarını bulamamıştır.

Beyti tam manasıyla anlayabilmek için Farabî’ye ait olduğu söylenen bir menkıbeye göz atmamız gerekiyor. Ri-

Berlin Devlet Kütüphanesi Ms.or. fol.3370 numara "Mecmua-i Müsiki" olarak kayıtlı minyatürlü güfte mecmuasından bazı minyatürler. Sırası ile 53b, 76b, 84a, 105a varaklar.

vayete göre Seyfüddevle, âlimlerle olan toplantısını dağıttıktan sonra Farabî ve saz heyetiyle başbaşa kalır. Seyfüddevle'nin arzusu üzerine saz heyeti çalmaya başlar, fakat Farabî çalınan müziği beğenmez ve mutrip heyetine yaptıkları hataları birer birer söyler. Yanındaki kendi icadı kanunu açarak akort verir ve neşeli bir parça çalar. Dinleyenler güler, eğlenir. Bu sefer kanunun akordunu değiştirip hüzünlü bir parça çalınca az önce gülenler ağlamaya başlar. En sonunda verdiği akort ile de nöbetçiler dâhil herkesi uyutur ve usulca meclisten ayrılır.

Burada Farabî ve onun icat ettiği kanun öne çıkmaktadır. Adı zikredilmeyen ama kendisiyle ilgili kavramlara telmihte bulunulan isim ise İbn Sina'dır. Beyte göre Farabî, kendisinden sonra gelen İbn Sina'nın *Şifâ* isimli eserinde musiki konusunda yazdıklarını ve yap-

tıklarını görünce kıskanmıştır. Kitabın ismindeki şifa ile can bulmak arasındaki ilişkiye de dikkat edelim. Farabî'nin yeniden dirilmesi de kendisinden sonra yaşayan İbn Sina'nın meşhur eserini görmesine bir işaret aynı zamanda... Bunu hem kanundan hem de dirilmekten anlıyoruz. Şair, İbn Sina'nın yazdıklarıyla Farabî'nin eserlerini aştığını dolaylı yoldan söylemiş oluyor. Beyitte kanunun safa veren, neşelendiren bir saz olduğunu, rebabın ise hüzünlendiren bir saz olduğunu görüyoruz. Kanun neşesiyle rebabı bile neşelendiriyorsa kim bilir ne kadar etkili olmuştur.

Esad Efendi bu beyitte Farabî'nin menkıbesini de tashih etmiş görünüyor. Rivayette kanunu iki farklı şekilde çalarak önce neşelendirip sonra ağlattığı anlatılıyordu. Peki kanun ile uyutmak mümkün olmayacağına göre hangi sazla uyutmuş olabilir? Kanun ile rebaptan

başka saz icat ettiğine dair bir rivayet bilmediğimize göre bunu rebap ile yapmış olmalıdır.

Esad Efendi sadece bir gazel yazmamış, musiki kavramlarını ve tarihî arka planı gizleyerek anlatmış. İşte bu yüzden, İslam tarihi, felsefesi ve musikisi bilinmeden klasik şiir anlaşılabilir diyebiliriz. **Z**